

ORTA ASYA İÇİN TÜRKİYE: AYNISININ DAHA FAZLASI MI YOKSA FARKLI BİR ŞEY Mİ?

Leon Rozmarin

Tek kutupluluk sonrası dünyada Türkiye, Akdeniz, Kafkaslar ve Orta Doğu'yu kapsayan çeşitli bölgelerde daha aktif ve etkili aktörler arasında yer alıyor ve son yıllarda gözünü Orta Asya'ya da diyor. Bu bölgede de aynı başarıyı yakalama olasılığı nedir? Bugün jeopolitik ve ekonomik süreçler oldukça akışkan olduğu için net bir şey söylemek zor. Bununla birlikte, Rusya ve Çin'in bölgedeki varlığına ve rolüne ilişkin birkaç genel hat, Türkiye'nin hareket tarzının ne olabileceğini belirlemeye yardımcı olabilir.

ORTA ASYA, ORTA DOĞU YA DA KUZEY AFRIKA DEĞİL

Libya, Suriye ve Azerbaycan'da Türkiye, Ankara'nın yardımına açıkça ihtiyacı olan taraflardan birine destek olmak için mevcut çatışmaları kullandı. Her üç durumda da ya bir iç savaş ya da ayrılıkçı bir çatışma vardı ve Türkiye, geçerli taraflardan biri ya da vekalet savaşlarının destekleyicileriyle ittifak kurdu. Ne var ki, Orta Asya'da bugün böyle bir durum yok gibi görünüyor. Bölgenin beş ülkesi arasında silahlı çatışmalar veya savaşa girme tehdidinde bulunan keskin bölünmeler yok. Ayrıca, Rus ve Çin etkisi, orada genel olarak durgun bir jeopolitik durumun korunmasına yardımcı oluyor. Ne Moskova ne de Pekin, Orta Asya'daki mevcut rejimleri yıkmak veya devletler içindeki çatışan grupları iç istikrarsızlığı kolaylaştırmak için destekleyerek birbirleriyle rekabet etmek için çalışmıyor- Doğu Avrupa'da ABD ile Rusya arasındaki durum ve Suriye, Yemen ve Libya'daki gelişmelerle tam bir tezat oluşturacak şekilde. Çin - Rus amacı is-

tikrar, süreklilik ve ekonomik kalkınma olarak beliriyor- devrim veya revizyonizm değil.

Rusya'nın bu bölgedeki askeri ve güvenlik varlığı, Rusya'nın bölge ile yakınlığı göz önüne alındığında, Tacikistan ve Kırgızistan'daki toplam 8000 askerden oluşan ve daha fazla potansiyele sahip birkaç üsden oluşmaktadır. Bu durum, İkili anlaşmalar ve Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü (KGAÖ) aracılığıyla resmileştirilmiştir. Orta Asya'daki Rus-Çin siyasi ve güvenlik diyalogu, KGAÖ'den farklı olarak ne askeri güç bulundurmaktadır ne de acil durumlarda müdahale yetkisi olmayan paralel bir Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO) ile durumu resmileştirmiştir.

İzole edilmiş Türkmenistan hariç hemen hemen her Orta Asya ülkesi iç karışıklık yaşarken, yalnızca bir ülkede iki tutarlı ve uygulanabilir taraf arasında uzun bir iç savaşa girdi: Tacikistan'daki 1992-1997 iç savaşı. Savaş, 1997'de Moskova'da yapılan çok sayıda toplantının ardından imzalanan siyasi bir uzlaşmayla sona erdi. Rusya, Tacikistan'ın dağlık Afgan sınırı bölgesinde yaklaşık 7 bin kişilik bir askeri güce sahip. Özbekistan'da, 2005 Andican ayaklanması sırasında, Moskova ve Pekin, İslam Kerimov'un mevcut rejimini desteklerken, Washington ve Londra tarafından sert tenkied uğradı ve Birleşmiş Milletler'de eylemlerini kınayan bir oylamaya öncülük etti, tam da Kerimov, ABD askeri üssünü Özbek topraklarından çıkardıktan kısa bir süre sonra. On yıl içinde bölgedeki Rus-Çin etkisi, ABD hava üssünün Kırgızistan'dan çıkarılmasına yardımcı oldu. Özbek rejimi iç karışıklığı kendi başına halledebildi. Tacikistan'ın ise yardıma ihtiyacı vardı. Kazakistan'daki son olaylar, görünüşte istikrarlı hükümetlerin bile, kavramlar şimdi ne anlama geliyorsa, sadece güneiden veya "radikalizmden" gelen dış tehditlere değil, ciddi ölçekte iç karışıklıklara eğilimli olduğunu gösterdi. Yukarıdaki tüm durumlarda Moskova ve daha sonra KGAÖ, Özbekistan'da olduğu gibi ya mevcut hükümetlere yardım etmek için çağrıldı ya da güçlü diplomatik ve ekonomik destek sağladı. Pekin yönetimi de beklendiği şekilde istikrar ve süreklilikten yana olmayı seçti ve bu çabaları destekledi.

Bu gerçekler bizi şu sonuca götürüyor: Hiçbir Orta Asya ülkesi Türkiye'nin dostane ve karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler teklifini reddetmeyecek olsa da Türkiye'nin bölgede Libya, Azerbaycan ve Suriye'de elde ettiği aynı siyasi ve güvenlik eksenindeki kazanımını beklememek gerekir. Çin, Ankara'nın Uygur davasına verdiği destek nedeniyle Orta Asya'daki Türk etkisinin büyümesinden kesinlikle şüphelenecektir ki Ankara, Çin tarafından Uygurlara kucağını açmış görünmektedir. Türkiye'nin bölgede böyesine bir genişlemeyi kolaylaştıracak Orta Asya devletleri, Çin'in öfkesini ve Rusya'nın tepkisini kazanacaktır. Orta Asya devletlerinin, Sincan'da Uygur ayrılıkçılığını teşvik etmeyi amaçlayan bir politika benimsemeleri pek olası değil. Türkiye,

Çin'e karşı Washington ve Londra'nın desteğini alabilirdi ama bu bölgede bu destek yeterli olmayabilir.

KGAÖ ve Bağımsız Devletler Topluluğu himayesinde Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan ile ortak hava savunması faaliyetlerini de sürdürüyor. Son ikisi söz konusu olduğunda bu, Rusya'nın tesislerini kendi uçaklarını ve radarlarını yerleştirmek için kullandığı ülkeler olarak duruyor. 2021'in sonlarında, Tacik parlamentosunun alt meclisi, birleşik bir bölgesel hava savunma sisteminin oluşturulmasına ilişkin Rusya Federasyonu ile Tacikistan arasında bir anlaşmayı onayladı. Daha zengin bir Kazakistan örneğinde, Rusya ekipman satıyor veya devrediyor ve ayrıca Kazak radarlarından ve komuta merkezlerinden bilgi alıyor. Geçtiğimiz birkaç yıl içinde Kazakistan, Rusya'dan 36 Su-30SM jeti ve 45 Mi-8/Mi-17 helikopteri satın alırken, Rusya 5 adet S-300 Hava Savunma Sistemi'nin de görünüşte bu ülkeye ücretsiz olarak devretti. Türkiye, İHA'larını bölgeye başarılı bir şekilde pazarlamaya başlarken, Rusya veya Çin kadar çok sayıda silah çeşidi sunamıyor. Yine de bu, yardım şeklinde ücretsiz devir teslimleri de uygulanmış bir model olarak başvurulabilecek olsa da iyi yaptığı sistemleri uygun fiyatlarla sunamayacağı anlamına gelmez.

Kısacası, Sovyetler sonrası Orta Asya'da sponsor olunacak ve kil güçler, yataklık edilecek geçerli savaşan taraflar ve bölgeyi parçalayacak çatışan güçler yok. Bölge üzerindeki Çin-Rus müşterek hakimiyeti, sosyal ve politik sorunlarına rağmen, henüz başarısız devletler veya işgal edilmiş ülkeler görmemiş bölgeyi gözetlemeye devam ediyor.

YARDIM, TİCARET VE YATIRIMLAR

Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki güvenlik ve jeopolitik denetmenliği ekonomik yardımlarla destekleniyor. Rusya örneğinde, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'dan Orta Asyalı göçmen işçiler, Rusya'dan kendi ülkelerine yılda 10 milyar dolardan fazla para gönderiyor. Bu son iki devlet için, Rusya'dan gelen göçmen havaleleri hükümetlerinin bütçelerinden daha büyük, GSYH'nın %30'unu temsil ediyor ve doğrudan ailelerinin cebine gidiyor, sosyal ve politik yüklerin hafifletilmesine yardımcı oluyor. Kazakistan ve Kırgızistan, Moskova liderliğindeki Avrasya Ekonomik Birliği'nin (AEB) de üyeleridir ve Özbekistan, birlikte serbest ticaret bölgesi anlaşması imzalamak için müzakerelerde bulunuyor. Özbekistan'ın ana ticaret ortakları, her biri ticaretin %15-17'sine sahip olan Rusya ve Çin'dir, ancak Türkiye, Özbek ihracatında 3. sıraya yükselbilmiştir. Kazakistan için, Rusya ve Çin, sırasıyla ticaretin %20,5'ini ve %15'ini oluştururken, Türkiye ile ticaret ve Türkiye'nin toplam Kazak ticaretindeki sıralaması belirgin şekilde artmıştır. Özbek ve Kazak ekonomileri Orta Asya GSYH'sının %80'ini oluşturuyor ve tek hikaye onlar olmasalar da açık ara en büyükleri.

Rusya, Güney Kore, Çin ve Almanya Özbekistan'ın önde gelen yatırımcıdır; Kazakistan'ın ana doğrudan yabancı yatırım kaynakları olarak Hollanda, ABD, İsviçre ve Çin bulunmaktadır, ancak Hollanda ve İsviçre sermayesinin kökeni muhtemelen Kazak ve diğer yabancılardır. Bu alanda Türkiye hak ettiği yere yükselmek için kesinlikle daha fazlasını yapabilir. Alınacak petrol ve gaz potansiyeli var ve Türkiye'nin petrol ve gaz üretimi konusunda hem ihtiyacı hem de tecrübesi var. Azerbaycan elbette bu ticarete geçiş kapısı olarak hizmet edecek. Rusya ve Çin, bölgeye yapılan resmi yardımın ana kaynakları olsa da Rusya'dan gelen havaleler, gayri resmi olsa da, açık ara en büyük gerçek yardımdır. 2021'in ilk çeyreğinde Tacikistan, Çin (%34), Rusya (%19) ve Hindistan'dan (%11) toplam 12,8 milyon dolar yardım aldı. 2021'de Rusya, Kırgızistan'daki 5 bin 500 aileye 8 milyon dolar değerinde tahıl unu dağıttı ve 2008'den beri ülkede gıda yardımı için 96 milyon dolar harcadı. 2021'de Kırgızistan da Rusya'dan 4,5 ton tohum stoku ve binlerce Sputnik V korona virüs aşısı aldı.

“BATI” OLARAK RUSYA VE TÜRKİYE

Orta Asya için Rusya ve Türkiye, kültürel yakınlıkları, vekil devlet olmaları ve görelî satın alına bilirlilikleri nedeniyle varsayılan Batı'dır. Bu faktörlerin tamamı Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri örneğinde bulunmamaktadır. Rus dili hala bölgede belirgin bir varlığını korumaktadır. Çince değil ama İngilizce ve yerli Türk dilleri yayılma gösterebilir. Bununla birlikte, Kazak ve Kırgızların Avrasya Ekonomi Topluluğu'na üyelikleri nedeniyle Rusya'ya her yıl göçmen ve öğrenci akını ile Kazakistan'ın kuzey bölgelerindeki Slav Rus nüfusunun hala önemli varlığı nedeniyle (bazı bölgelerde yüzde 40-50'ye ulaşmaktadır), Rusya'nın devam eden etkinliği ve varlığı neredeyse güvence altına alınmıştır. Genel olarak, Kazak vatandaşlarının yaklaşık %22'si Doğu-Orta Avrupalılardır (Ruslar, Ukraynalılar, Ruslar, Almanlar, Beyaz Rusyalılar ve Rus Polonyalılar).

Yakın zamanda yapılan bir araştırma, Özbeklerin %41'inin Rusça konuşabildiğini gösterdi. 2016'da Rusya'da 1,5 milyon Özbek göçmen işçi varken, Özbekistan'da Rusça eğitim veren bin 177 ortaokul vardı, ancak sayı 1990'lardan bu yana azalmıştı. Aynı çalışma, Taciklerin %80'inin Rusça web sitelerini ziyaret ettiğini ve %91'inin “en azından bazen” Rus TV programlarını izlediğini gösterdi. Tacik üniversite öğrencilerinin %20-25'i eğitimlerini Rusça almayı tercih ettiği, Tacik nüfusunun en az %12'sinin herhangi bir yılda, çoğunlukla göçmen işçi olarak Rusya'da bulunduğu da diğer bilgilerdir. Benzer şekilde, Kırgız nüfusunun %78'i “en azından bazen” Rus programlarına bakıyor ve Rusça gazetelerin tirajı Kırgızlardan daha fazladır. 2000 yılında Kırgızistan'da Rusça resmi dil oldu (ikinci resmi dil) ve bugün okul gençliğinin %20'si eğitimlerini Rusça olarak alıyor.

Nüfusun en az %10'u herhangi bir yılda Rusya'da çalışmakta ve ikamet etmektedir. Kazakistan da aynı şekilde Rusça'ya resmi statü vermiştir ve yaklaşık 800 bin okul ve üniversite öğrencisi Kazakistan'da Rusça dilinde eğitim görmektedir.

Rusya, bölgedeki dil ve eğitim varlığını korumak ve genişletmek için aktif çaba sarf etmektedir. Moskova, Tacikistan'da 6 bin öğrencinin Rusça okuyabileceği 5 okul inşa etmek için 150 milyon dolar ayırmıştır. Rusya'daki Özbek üniversite öğrencilerinin sayısı 40 bin civarındadır. Son üç yılda, Özbekistan'daki Rus üniversitelerinin şube sayısı 4'ten 14'e yükseldi ve Özbekistan'daki Rus üniversitelerinin şubelerinde okuyan Özbeklerin sayısı 6 binin üzerine çıktı. Rus üniversitelerinde okuyan 16 bin Kırgız varken, Kırgızistan'da da benzer çalışmalar yapılmaktadır. ABD, İngilizce kullanımını yaygınlaştırmak için yakın zamanda Özbekistan'a yaklaşık bin öğretmen göndermiştir.

Bu durumda, Türk milletlerinin en gelişmiş, modern ve demokratik olan ülkesi olarak Türkiye, özellikle Kazakistan'ın alfabesini Kiril alfabesinden Latince'ye çevirmeye başlamasından bu yana, daha fazla Orta Asyalı öğrenci çekmeye ve Türk dilinin bölgede kullanımını kolaylaştırmaya devam edebilir, bu da onu günümüz Türkçesiyle daha uyumlu hale getirecektir. Bu nedenle, Türk üniversitelerinin bölge ülkelerinde şubelerinin açılması ve Orta Asya'ya yönelik öğrenim burslarının ve değişim programlarının genişletilmesi, Türkiye ile bölge arasındaki artan ticaret ile sosyal temasları destekleyecektir. Türkiye, yakındaki Rusya veya uzaktaki ABD kadar "Batı" için bir örnek olabilir.

SONUÇ

Türkiye'nin Orta Asya'daki mevcut hükümetlerle bir uzlaşma politikası ortaya koymasının, bölgedeki iki büyük denetmen gücünden fazla tepki almayacağı anlaşılıyor. Türkiye'deki eğitim programlarının teşvik edilmesi, göçmen işçilerin kabulü ve doğrudan yardım sağlanması ile Türkiye'nin genişleyen ekonomisiyle ticaretin ve yatırımların genişletilmesi Orta Asya devletleri tarafından memnuniyetle karşılanacaktır. Bazıları zamanla Türkiye ile ortaklıklarına daha da alışabilir ve muhtemel ihtiyaç anlarında Türkiye'ye başvurabilir.

Kaynakça

"Tajikistan will create a single air defense system with Russia" [in Russian] <https://eadaily.com/ru/news/2021/12/08/tadzhikistan-sozdast-edinuyu-s-rossiey-sistemu-protivovozdushnoy-oborony>

"Five More S-300 Surface-to-Air Missile Systems to Go on Combat Duty in Kazakhstan" Astana Times 9.7.2016

<https://astanatimes.com/2016/09/five-more-s-300-surface-to-air-missile-systems-to-go-on-combat-duty-in-kazakhstan/>

"Russian remittances to Central Asia rise again", <https://eura>

sianet.org/russian-remittances-to-central-asia-rise-again

Trend Economy, <https://trendeconomy.ru/data/h2/Uzbekistan/TOTAL> . Also see the State Statistics Committee of Uzbekistan https://stat.uz/images/uploads/docs/tashqi_savdo_dec_2020_ru.pdf

Sebastian Shehadi, “Tashkent on a path to reigniting former glories” Investment Monitor 9.2.2021, <https://www.investment-monitor.ai/analysis/tashkent-uzbekistan-investment-history-asi-a#:~:text=Russia%2C%20South%20Korea%2C%20China%20and,highlights%20investors%20confidence%20in%20Uzbekistan.>

<https://www.statista.com/statistics/1056808/foreign-investment-in-kazakhstan-share-by-country/>

“Humanitarian aid comes to Tajikistan mainly from China and Russia” [in Russian] https://eadaily.com/ru/news/2021/04/16/v-tadzhikistan_gumanitarnaya-pomoshch-prihodit-v-osnovnom-iz-kr-i-rossii

Russia donates \$8 million worth of humanitarian aid to Kyrgyzstan <https://eadaily.com/ru/news/2020/11/25/rossiya-peredala-kirgizii-gumanitarnuyu-pomoshch-na-8-mln>

Nurbek Bekmurzaev, “The Place of Russian Language in central Asia” [in Russian] Central Asian Bureau for Analytical Reporting https://cabar.asia/ru/polozhenie-russkogo-yazyka-v-stranah-tsentralnoj-azii#_ftn29

“Russia allocated 150 million dollars for the construction of schools in Tajikistan” [in Russian] <https://eadaily.com/ru/news/2021/11/30/150-millionov-dollarov-vydelila-rossiya-na-stroitelstvo-shkol-v-tadzhikistane>

“Russian universities are actively increasing their presence in Uzbekistan” [in Russian] <https://eadaily.com/ru/news/2021/10/07/rossiyskie-vuzy-aktivno-narashchivayut-svoe-prisutstvie-v-uzbekistane>

“More than 6,000 people study at the branches of Russian universities in Uzbekistan” [in Russian] <https://eadaily.com/ru/news/2021/11/16/v-filialah-rossiyskih-vuzov-v-uzbekistane-obuchaetsya-uzhe-bolee-6-tysyach-chelovek>

Andrey Samokhin, “Russia will strengthen its influence in Kyrgyzstan through schoolchildren” [In Russian] <https://vz.ru/politics/2021/3/29/1091300.html>

“16 thousand citizens of Kyrgyzstan study in Russia” [in Russian] <https://eadaily.com/ru/news/2021/02/25/v-rossii-obuchayutsya-16-tys-grazhdan-kirgizii>

“Agents of linguistic influence: US to send 1,000 teachers to Uzbekistan” [in Russian] <https://eadaily.com/ru/news/2021/02/26/agency-lingvovliyaniya-ssha-napravyat-v-uzbekistan-tsyachu-uchiteley>